

He Pūrongo nā te
te tari o te Toihau Hauora, Hauātanga
me ōna Ratonga Tautoko

HDC Pānui

No 3, Māhehe 2005

Te Mōhio o te tangata ki ngā whāinga tika o te Puka Whāinga Tika: pēhea te haere o ā tātou mahi?

I roto i te marama o Noema 2004, ka kawea e Phoenix Research tētahi tirohanga ki ētahi tāngata 1500 nō Aotearoa, kei runga ake ō rātou tau i te 15, kia mōhiotia ai pēhea te mōhio o ngā tāngata taipakeke o Aotearoa ki te HDC, ki te Puka Whāinga Tika, otirā te hōhonu o te mōhio me te whakamahi i ngā rātonga whakatakoto take. Ka kitea i roto i te tirohanga 72% o te hunga i uia kei te mōhio he whāinga tika ō rātou; 58% ka taea te whakaingoa i tētahi whāinga tika kotahi, neke atu rānei, ā, 38% o ngā tāngata o Aotearoa ka taea te whakaingoa i ētahi whāinga tika e rua, neke atu rānei. Ko te mea i nui rawa te whakahua e rātou ko te whāinga tika kia manaakitia hei tangata whai mana (18% o ērā i mōhio he whāinga tika ō rātou); ko ētahi atu whāinga tika i mōhiotia nuitia ko te whāinga tika kia whākina mai ngā kōrero e tika ana ki a rātou, me te whāinga tika kia eke anō ngā paeuru o ngā mahi āwhina me ngā mahi manaaki tūrora ki te tino taumata e tika ana. Kei runga noa ake te mōhio o ngā wāhine ki ō ngā tāne mō ō rātou whāinga tika. Ko ngā wehenga i iti rawa te mōhio ko ngā kaimahi ā-ringa, te hunga mahi tūturu i ngā mahi taumaha, ko te rangatahi, ko ngā tāngata Māori, me ērā nō Āhia.

E mea ana a Phoenix ko te pakari o te mārama ki ngā whāinga tika, kei te āhua o te auau o te haere a te tangata nō ēnei ropū ki ngā ratonga hauora. Inā koa e mea ana ngā kōrero mai i ngā pukapuka o te Manatū Hauora (A Snapshot of Health 2002/2003, 1996/7 New Zealand Health Survey) he iti iho ngā tāne ka haere ki tō rātou tākuta ā-whānau tēnā i ngā wāhine. Waihoki ka auau kē ake te haere a te wahine ki ō rātou tākuta i ā te tāne, ā, kei te pakeketanga atu o te tangata te nunuitanga atu o ngā haere ki te tākuta. He iti iho ngā haerenga a ngā tāne nō Āhia, me ngā tāne Māori ki te tākuta ā-whānau i ngā tāne Pākehā me ngā tāne o ngā moutere.

I ngā tirohanga a HDC i kawea i ngā tau 1997 me 1998, 29% i 1997, e 35% i 1998 i mārama he whāinga tika ō

rātou, ahakoa rā, i whakahaeretia ēnei tirohanga i waenganui i ngā kiritaki o ngā ratonga, kāore i waenganui i te iwi nui tonu. Kei runga ake pea te mārama o ēnei ropū kiritaki ki ō rātou whāinga tika i ō te nuinga o te iwi. Nā reira mō tēnei kitenga 72% o te iwi whānui i te tau 2004, ka taea te kī he tino pikinga ake nō te mōhiotanga o te iwi, i ēnei tau e ono ka hipa ake nei.

Te Tono i ngā Rauemi HDC

Ka taea ēnei mātārere, ēnei pānui me ētahi atu rauemi mātauranga, rauemi whakatairanga hoki, te tono mā te ipurangi, nā reira kāore te tangata e mate ki te waea mai, ki te tuku waea whakaahua mai rānei. Rapua te pātene karaka HDC Shop i te whārangi kāinga. (www.hdc.org.nz)

Te whakatairanga i tētahi whenua manaaki i te katoa

E ū ana a HDC ki te Rautaki Hauā o Aotearoa, ā, he mahere whakatinana anō tōna. Ka taea tēnei te tiroiro i te pae tukutuku o te Toihau Hauora, Hauātanga, i <http://www.odi.govt.nz/nzds/workplans/july04-june05.html>.

Tae mai ki tēnei rā anei ngā mahi kua oti i a mātou:

- kua whakaritea ētahi aratohu hou mā ngā kaimahi mahi i ngā kāinga mahi tawhiti
- kua āta tirohia ngā pūnaha rapu kaimahi, kōwhiri kaimahi hoki i roto i te HDC, kia noho mai ai ētahi tāngata hauā i roto i ā mātou kaimahi.
- kua whakaritea ētahi moni hei āwhina i te Ratonga Pārongo mō te Hunga Kāpō, a te Royal NZ Foundation of the Blind, ā, kua whakahoutia ngā mōhiotanga ā-tairanga katoa mō te HDC me ngā Mahi Tautoko Tūrora

- kua oti tētahi pātengi raraunga o ngā tāngata hauā katoa te whakatakoto, kia taea ai te whakapā atu ki a rātou mō ngā mahi kanataraki i te taha o ngā kaimahi a HDC, puta noa i te motu
- kua oti ētahi rangahau ā-take e hāngai ana ki te hunga hauā, hei whakamahi i roto i ngā hui me ngā akoranga.

Ko ētahi o ngā ngohe e whakaarotia ana, ko te whakahou i te pae tukutuku kia tino wātea ai ki te hunga hauā, kia noho anō hoki he hononga i roto i ngā pae tukutuku mō te hunga hauā ki te pae tukutuku o HDC.

He rangahau ā-take

Mā ngā take e whakatakotoria ana e ngā kiritaki e kitea ai pea ētahi o ngā whakararu i roto i ngā tikanga mahi, i ngā pūnaha rānei, mā reira hoki e piki ake ai te pai o ngā ratonga. I haere a Mrs A ki tana tākuta ā-whānau, nā te mea kua whangowhango tōna reo, kua tīkākā tōna ngāngā, kua mamae te repe i te taha matau o te kakī, kua mamae hoki te taha matau o te kauae, kua uaua te wharowharo, ā, i heke tana taumaha mā te 30 kirokaramu. I tonoa wawetia ia ki te ratonga tūrora o waho mō te Taringa, te lhu me te Korokoro (ENT). E ai ki ngā tohu kua pāngia pea ia e te mate pukupuku o te ngao horomi. I tonoa wawetia ia kia whakahaeretia tētahi mātaitanga CT, o tōna poho me tōna kōpū, arā, mō ētahi atu aromatawainga.

Ka kōrererotia te hua o te mātaitanga CT e te tākuta whakaahua whakaroto e whakangungua ana, kei tōna tau tuatoru i ngā akoranga, ki tōna tākuta whai mana o runga ake i a ia. I tuhia i roto i te pūrongo a te tākuta e whakangungua ana kua kitea he rerekētanga kei ngā kaka huri noa te iaia pūtahi o te manawa kei te poho, me te pekanga mauī o te pū pūkahu matua. Ki tana, āe, ko ētahi o ēnei ka taea te kī, i takea mai pea i ngā mahi tuku rongoā iraruke mō te mate pukupuku o ngā ū o Mrs A i mua, engari ki a ia, kāore e taea te kī, ehara rawa tēnei i te pukupuku hou. Ko tana whakatau kia haere anō he mātaitanga i roto i te toru marama ki te tiroiro.

I auau anō te hoki a Mrs A ki te ratonga tūrora o waho, kia tirohia e tētahi kaipoka tinana mō te Taringa, te lhu me te Korokoro (ENT). Ko tana i kite ai, i te haere tonu te whangowhango o tōna reo, ahakoa ngā rongoā i whāingaia ki a ia. E ono marama i muri i tana haerenga tuatahi ka tonoa anō ia e te kaipoka tinana mō tētahi mātaitanga CT, ā, i reira i kitea tētahi hautūtanga, e 3 henimita te rahi, i te wāhi o runga i te taha mauī o te pūkahu, me ētahi atu māuiuitanga o te poho e whakauru mai ana ki roto. Ka whākina ki a Mrs A kua pāngia ia e te adenocarcinoma o te pokopoko o runga, i te taha mauī o tōna pūkahu. Nō tana pātaitanga mō ngā rongoā, ka kī atu tana tākuta kua tūreiti rawa pea mō ērā āhuatanga, heoi anō, he take tō te rongoā me he mea kua tīmata i te kitenga tuatahi o te hautūtanga.

Ka whakatakoto a Mrs A i tana take ki mua i te Toihau. Ko tana whakapae, kāore i tika te whaiwhai a te tākuta

whakaahua whakaroto e whakangungua ana, me tōna tākuta o runga ake i a ia, kia whakaritea katoatia ngā ratonga i runga anō i ngā paearu e tika ana, e tirohia anō ai tōna mātaitanga CT, e whakamōhiotia mai ai ia e tika ana kia tirohia anō ia e rāua i roto i te toru marama. E ai ki a ia, te tikanga i mōhio pū rāua i te mātaitanga tuatahitanga kua pāngia ia e te mate pukupuku, engari kīhai rāua i whakamōhio i a ia mō te whakataunga o te mate. Ko tētahi atu o ana take, nō te taenga ki te mātaitanga tuarua, kua tūreiti mō te whakaora i a ia ki te rongoā. Tekau marama i muri mai, ka mate ia.

E ai ki te kaitohutohu tohunga a te Toihau, a Tākuta David Milne, kaiwhakaahua whakaroto, kāore te pūrongo a te kaiwhakaahua whakaroto i eke ki te paearu mō te manaaki tūrora e tika ana, nā te mea e rua rawa ngā kitenga kua hapa te kite atu, kotahi kāore i tika te whakamāori. Nā reira i kawea kētia ō rāua matapae kia puta ai he karo, e whakahēngia ai ngā tohu o te mate taumaha. Ka whakaarahia hoki e Tākuta Milne te take, ko wai te mana haina mō te pūrongo mātaitanga, me tana whakapuaki, nā te mea kāore anō te tākuta e whakangungua ana kia rēhitatia, i raro kē ia i te mana whakahaere o te takuta whai mana. E ai ki ngā tohutohu a Tākuta Milne, i te tākuta whai mana kē te mana haina i te pai o te pūrongo.

E ai ki ngā kōrero a te tākuta whakaahua whai mana ki te Toihau, kāore aua kitenga i hapa, engari kāore ngā kitenga me ngā tirohanga katoa i matapakingia e ia ki te tākuta e whakangungua ana i tuhia paitia ki te pūrongo a te tākuta e whakangungua ana. I raro i ngā whakaritenga ia mō te pūrongo mātaitanga CT i taua wā ka tirohia e te tākuta whai mana ngā mātaitanga CT katoa i te taha o te tākuta whakaahua whakaroto e whakangungua ana, me te matapaki anō i ngā tirohanga, i ngā whakatau me ngā whakaaro mō te mahi i te tūrora ki te tākuta e whakangungua ana. I muri i te noho tahitanga ki te kōrero ki te tākuta whai mana, ka whakapuakina e te tākuta e whakangungua ana tana pūrongo, ka etitatia, ā, ka hainatia e ia. I te nuinga o te wā kāore te tākuta whai mana i titiro ki te pūrongo whakamutunga.

Nā te tākuta whai mana i kī: “Kāore au i tino mārāma ki ngā momo kupu i whakamahia, me te whakatau whakamutunga i tuhia ki ngā kitenga mātaitanga CT [o Mrs A], arā, ngā kitenga e kōrerotia mai ana. I te whakapono kē ahau ki te pakari o te tākuta e whakangungua ana ki te āta whakaatu i ngā kitenga i kōrerotia ake ai e māua i roto i ā māua mahi tahitanga/matapaki...Kāore au i kite i te pūrongo whakamutunga, kāore hoki au e whakaae ana ki te āhua o tana whakatakoto i ngā kitenga. Mehemea ko au e tuhi ana, kore rawa e pērā te takoto.” He mea nui tēnei, he mea whakaaroha hoki, “ he rerekē tonu ngā kōrero i tuhia, i tāku i whakaaro ai e tika ana kia whakapuakina, arā, he rerekē i ngā whakapuaki i puta, i tuhia.”

I kitea i roto i te tirohanga a te Toihau kua hē te pūnaha whakatakoto pūrongo a te Tari whakaahua whakaroto. I raro i taua pūnaha, i āhei ngā tākuta te kōkahu atu i tētahi pūrongo me tōna hapa ki ngā whata pūrongo tūrora tūturu, me te tuku i tōna kōrero ki ētahi atu tākuta tiaki

tūroro, ahakoa kāore anō kia tirohia hōhonutia e te tākuta whakaahua whakaroto whai mana i te tuatahi.

I muri i te kitenga i ngā hapa o te pūnaha, ka kawea e te tari whakaahua whakaroto tētahi rangahau i ngā tikanga whakahaere i ngā mahi a ngā tākutā e whakangungua ana, ina tiroiro rātou ki ngā whakahua whakaroto me te tuhi pūrongo mō ngā kitenga. Ko ngā pūrongo katoa ināianei ka tuhia e ngā tākuta e whakangungua tonutia ana, me mātua arotake e tētahi tākuta whakaahua whakaroto whai mana, me te kōrero tonu ki te hunga kawea i ngā mahi whakangungu, me ngā tākuta whai mana o runga ake, kia mōhiotia ai kua eke ngā pūkenga ki te taumata e taea ai ēnei āhuatanga te tuhi noa ake, kāore he kaiarotake. (www.hdc.org.nz/opinion 03/HDC08493)

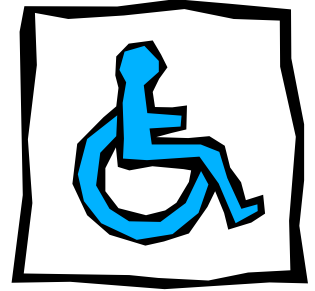
Mā te tautoko tūroro ka puta he painga ake

I whakapā mai tētahi wāhine eke tēkihi kawea tangata hauā ki a mātou i muri i tētahi aituā, i whati ai tōna matimati i te ringa kotahi pai i toe ki a ia ūā ana nei. Kua oti kē tōna tūru wira te whītiki ki roto i te taraka e te kaiārahi o te taraka

kawea tangata hauā (kāore i tino ū te herenga) engari kāore rawa te wāhine nei i herea kia kore ai ia e taka whakamua. Nō te pēhitanga te kaiārahi waka i ngā pereki, taka whakamua ana te tūru wira, ka taka tonu atu ia ki waho. Nā tētahi kaitautoko ia i āwhina kia kawea tōna take ki te kaihora ratonga.

I te mea e pā ana tēnei take ki te tēkihi kawea tangata hauā, me mātua whakamōhio a Ikiiki Whenua Aotearoa, arā, te LTSA. Ka huihui tahi te kanohi o Ikiiki Whenua ki te kiritaki me te kaitautoko, me te aha, ka kitea kāore he kaupapa here mō te āta whītiki i ngā tūru wira me te hunga noho i roto.

Ko te hua o te hui, kua pōwhiritia te kaitautoko kia noho tahi ki te hui ki te Kaunihera ā-Rohe me te rōpū kaitohutohu e kīia nei te Total Mobility Advisory Group kia wānangatia te hanganga o tētahi kaupapa here mō ngā whītiki hope me ērā atu taputapu e tika ana, mō ngā tūru wira e haere ana mā runga tēkihi kawea tangata hauā. Kia oti te kaupapa here te whakarite, ka titiro a Ikiiki Whenua kia kitea mehemea ka taea te hora ki te motu whānui.

Kei te whakamaiaoha mātou ki ngā kōrero urupare mai mō ngā Pānui HDC. Tēnā tukua mai ō kōrero mō ngā momo pārongo e whai hua ai ki a koe, ki a Elizabeth Finn, Kaiwhakahaere Mātauranga, ki pānui@hdc.org.nz. Ka wātea hoki ngā pānui HDC i te pae tukutuku www.hdc.org.nz.